

Öt, idén megjelent lengyel könyv

Az 1960-as évek elején vált értékrendet jelölő fogalommá a „mai lengyel irodalom”. Aki figyelemmel kísérte az elmúlt években hazánkban megjelent műveket, az egykor megalapozott értékmozsaik időálló színeinek gazdagodását állapíthatja meg.

Felelemelő irodalmi eseménynek számított Tadeusz Nowak regényeinek (*Ha király leszel, ha bakó leszel; Ördögfiak*) megjelenése. Végre élő lengyel költőnek is joga lett önálló kötettel a magyar olvasók elé állni: a döntés bizonyára nem okozott problémát — hogy Tadeusz Rózewicz (*Megmenekült*) nyissa meg a sort, azzal mindenki egyetértett. Azóta már a lengyel középnevezdek másik kiemelkedő tagjának, Miron Białoszewskinek — kinek nevéhez az 50-es évek vége jelentős költészeti és dramaturgiai forradalmának kiobbantása fűződik — könyvét (*Micsoda szerencse*) is kézbe vehettük. A filmbéli Máter Johanna XVII. századi tündérkedésének történetét is az elmúlt esztendőkből sikerült könyv alakban megjelentetni, így a lengyel próza „nagy öregjének”, Jarosław Iwaszkiewicznek művészetéből egy fontos területet felragyogtatni.

1976 minden bizonnyal a lengyel irodalom népszerűsítésének jelképévé válik. A jelkép fogalma értékes műveket feltételez. Valóban, az írók — Jan Parandowski, Leopold Buczkowski, Zbigniew Herbert —, akiknek első ízben jelent meg önálló szépirodalmi kötetük hazánkban, a lengyel literatúra első vonalába tartoznak (Jan Himilbach az új „vagabund-irodalom” legrangosabb képviselője), s műveiket jóleső örömmel ajánlhatjuk a magyar olvasóknak. Lesław M. Bartelski „történelmi leckéje” témájánál fogva lehet fontos, hiszen első ízben ismerkedhetünk meg a lengyel história talán legtragikusabb két hónapjának politikai-katonai eseményeivel. (Nem szükséges külön kritikai koordinátarendszert felállítanunk, hogy — az egy csokorban bemutatott művek között ilyen vagy olyan rokonságot kerekítve — a bemutatást törvényszerűnek tüntessük fel, szemérmesen elhallgatva a kínálkozó alkalom érvényét.)

LESŁAW M. BARTELSKI: A VARSÓI FELKELÉS, 1944

Amióta Andrzej Wajda *Csatorna* című filmdrámája megelevenedett a hazai filmvásznakon s a turistaforgalom is élénkebbé vált, történészeken túlnövő érdeklődés pásztázza az 1944 nyarával együtt elhamvadt lengyel fővárost. Az érdeklődést igazolja Miron Białoszewski „naplójának”, a *Napraforgók ünnepének* nagy sikere. Białoszewski a civil túlélő szemével, idegrendszerével eleveníti meg a felkelés napjait. Rövid mondatai géppisztolysorozatként kattognak, ideges feszültség tölti el az embert, akárha bombáktól roppant óvóhely homályából érzékelné a világot. Az emberről sokat megtudunk, de lévén tájékozatlanok, nem tudjuk elhelyezni a rázúduló történelemben... Lesław M. Bartelski könyve éppen azért hiánypótló, mert a történelmet idézi meg. A felkelés augusztus 1-i kitörésének előzményeitől az október 2-i kapitulációig szinte napról napra (olykor óráról órára) — a különböző városrészekre szétteregve az egyazon időt — követi az eseményeket. Azok gazdagsága és tömörsége miatt is nélkülözhetetlenek a mellékelt várostérképek, amelyeket az olvasónak ajánlatos gondosan tanulmányozni, ha a tragédia részleteit idejekorán rendezni kívánja magában.

A varsói felkelésről, ha még nincs is könyvtárnyi irodalom, egy kisebb kutatószobát bizonyára megtöltenének a róla szóló kiadványok. Stanisław Podlewskinek

Átkelés a poklon (Przemarsz przez piekło) és Stanisław Komornickinak *Varsó bari-kádjai* (Na barykadach Warszawy) című könyve vezet az olvasottsági statisztikában. Podlewski és Komornicki is az egyéni heroizmuson keresztül eleveníti meg a közösség drámáját. Bartelski tömegakciókra bontja le a két hónap történetét, a harcoló felkelők szemefehérjét csak nagyon ritkán pillanthatjuk meg. Ez minden bizonnyal a mű struktúrájából fakad, hiszen Bartelski egyszerre ismerteti a felkelés politikai okait, hadtörténeti alaposággal vázolja fel az európai frontok alakulását és ezek kihatását a varsói harcokra, utal a lengyel emigráció megosztottságára és a szövetségesekhez fűződő kapcsolataira, s pontos képet rajzol a londoni kormány hadseregének, a Honi Hadseregnek szervezettségéről, felszereltségéről, vezérkarának taktikai, stratégiai és politikai terveiről.

Bartelski, aki ma a Lengyel Írószövetség Varsói Csoportjának titkára, maga is a Honi Hadsereg katonája volt, akárcsak nemzedéktársainak többsége. A felkelés során Mokotówban harcolt. Mokotów nem élte át az Óváros, a Belváros, Powisüle és Czerniaków poklát, így csak a történelmi események reális súlyának megfelelően kap helyet a könyvben. (Bartelski külön kötetben dolgozta fel az itteni eseményeket: *Mokotów*, 1944). A valósághoz híven — az utalás szükszavúságát azonban meghaladva — a felkelés alatti magyar—lengyel kapcsolatok is helyet kapnak a *Varsói felkelésben*:

„A segítségre hiába váró Varsó szövetségeseket keresett a magyarok között is, akiknek két hadosztálya Kampinos és Mokotów szakaszán elrekesztelte a várost az ország többi részétől. Montertől kapott felhatalmazása alapján a magyarokkal Szymon alezredes, a mokotóvi Tájékoztató és Propaganda Iroda főnöke tárgyalt. A már többször említett Szymon alezredes nem volt más, mint dr. Jan Stepień lelkes, a Varsói Teológiai Főiskola jelenlegi rektorhelyettese. Augusztus 20-a táján polgári ruhában átvágta magát egészen Zalesiéig. A háború után napvilágot látott néhány nyilatkozat, amely ezt a lengyel—magyar „románcot” politikai ostobaságként kigúnyolta. De vajon tényleg megérdemelték-e ezek a tárgyalások ezt a lesújtó megjelölést? A magyarok nemcsak a felkelőkkel akartak megegyezni, hanem mint Magyar Királyi Önkéntes Légión, egyenesen át akartak állni a szövetségesek táborába. Ezzel kapcsolatban azonban kikötötték, hogy a Honi Hadsereg biztosítsa megegyezésüket a szovjet hadsereggel. Monter telefonon ugyan azt az utasítást adta, hogy »igérjenek meg mindent, csakhogy a magyarok akcióba kezdjenek«, Szymon alezredes mégsem vehette magára a felelősséget 20 000 katona sorsáért. (...) Reinefarth tábornok augusztus 21-i jelentésében végül azt állította, hogy »a magyar egységeket vissza kellett vonni, mert fennállt az az alapos veszély, hogy egyesülnek a lengyelekkel«”.

A könyvet dr. Pfeifer Dániel fordította. (Kossuth Kiadó.)

JAN PARANDOWSKI: PUSZTULÓ EGEK

„— Hogyan térhetnék a földbe Isten nélkül? Az ateizmus az élő, egészséges emberek vallása, azoké, akik lelkük valamelyik rejtekében azt a meggyőződésüket melengetik, hogy ők sohasem halnak meg” — e kételyeit a haldokló kisdíák, Kósciuk suttogja osztálytársának, Teofil Grodzickinak, a *Pusztuló egek* főhősének. És Teofilban rögtön, még a halálfüggönyös szobácskában megfogalmazódik a magyarázat:

„Íme, a vallás legmélyebb forrása, a rettegés a semmitől, a vágy az individuális létre. Ez a szegény fiú a halál után is élni akar, egyedül, önállóan, saját személyében és tudatosan, nem más alakban, melyben nem ismerne önmagára, és másnak kellene bebizonyítani, hogy ez ő.”

A könyv pólusait e két jól ismert problémakör adja: *Isten* létének igénye és *Isten* létének tagadása. A tagadás, melyért, hogy meggyőződésévé és életenergiává váljon, oly kemény benső harcot kell vívnia Teofilnak, főlzabadjtja az ifjút, de

rögtön szembefordítja vele a társadalmat. Az individuum igazi gazdagodása ekkor kezdődik el.

Jan Parandowski — tehetségben és életkorban is Iwaszkiewicz társa — szülővárosában, az 1910-es évek Lembergében bonyolítja az eseményeket. Teofil apja nagypolgári tisztviselő, ki nagyon mélyről emelkedett a társadalmi ranglétra legmagasabb fokára, de ez a fölemelkedés osztályától egyszer s mindenkorra elszakította. Az édesanya legfőbb gondja, hogy a családi tűzhely melegéről, no meg a vendégek kényelméről gondoskodik a kitüntető dicséretnek reményében. A regény lapjairól átsugárzik ránk a Ferenc József-i „boldog békeidő”: az aranykorona értéke stabil, mozdulatlan. A társadalom is e mozdulatlanságban tessed a császár jól ismert portréja és a Megváltó feszülete alatt. Olykor azonban orosz repülőgépek tévednek a birodalom területére és a vasárnap délelőttök megszokott programja a katonai felvonulás. Alig hallhatóan készül a földindulás, amely során az ember majd nem az Istent, hanem az embert tagadja meg.

Amikor a Pusztuló egék 1936-ban megjelent, a korbácsos egyházi indulatok ateista propagandairodalomnak kiáltották ki, a méltányoló kritika sem többnek, mint önéletrajzi regénynek. Parandowski mindkét ítéletet visszautasította. Az Isten és a túlvilág létét vizsgáló és tagadó individuum ítélete mentes lehet a társadalmi alapállástól. A kritikának pedig a könyv 1946-os előszavában válaszol:

„Az író tulajdon életét irodalmi nyersanyagként használja föl, mivel képzeletének termékei alakokból, színekből, fényekből és árnyakból tevődnek össze; ezeket érzékeivel fogja föl, agyával pedig a világnak nevezett jelenségek összességévé rendezi el. Egyikévé ama kétmilliórd világnak, melyeket a kétlábú, halhatatlan lélekkel megajándékozott teremtmények földtekénken hordoznak. Bármit állítanak is az író lángelméjéről, szellemének nagyságáról vagy képzeletének erejéről, ő is — akár a többi ember — önön világának életfogytiglani börtönére van ítélve, és sohasem lépheti túl annak határait. Ebben az értelemben minden mű, még a legkevésbé személyes tárgyú is, önéletírásának töredéke.”

Ha a *Pusztuló egék*ek röviddel megjelenése után Magyarországon is kiadták volna, fogadtatása talán mit sem különbözik a lengyelországi ledorongoló indulatoktól. Teofil Grodzicki rokonszenves, önmagáért vívott harca azonban ma is tanulságos, hiszen az embernek önmagát az állítás és tagadás — jószerivel már istenen túli — kételyei közül szellemileg és erkölcsileg egyre gyarapodva, naponta föl kell szabadítania.

A mű Gimes Romána fordításában jelent meg. (*Európa Könyvkiadó.*)

LEOPOLD BUCZKOWSKI: FEKETE PATAK

Bruno Schulz mellett Leopold Buczkowski a modern lengyel próza megteremtője és legnagyobb hatású művelője. Nem tartozik a nagyon ismert írók közé. (Ő maga programszerűen kerüli az úgynevezett irodalmi életet.) Azt azonban nem akadályozhatja meg, hogy a középnemzedék tagjaitól kezdve egészen a legfiatalabakig, ne őt vallják szép számmal „mesterüknek” és példaképüknek. (Edward Stachura oly nyíltan vállalja a hatást, hogy a *Fekete patak* egyik főhősét, Szeruckit, név szerint is életre kelti a *Teljes tündöklés* és a *Szekercelárma* című regényében.)

Sikeres és találó választása volt a kiadónak, hogy Buczkowski hat regénye közül a *Fekete patakot* (Czarny potok) vette anyanyelvünk pártfogásába. Az 1947-ben megjelent *Dűlőutak* (Wertepy) mellett e második regényében fedhetők fel legjobban sajátos alkotóeszközei, műhelytitkai, mutatható meg írói-emberi világa. A *Dűlőutak* és a *Fekete patak* a határvidék, a „gyepű” kevert, lengyel, ukrán, zsidó lakosságának mindennapi sorsát eleveníti meg, illetve lengyeliségének és zsidóságának hátszínű tragédiáját dermeszti ránk.

„Az útnak és az éjnek nem volt vége” — kezdi regényét Buczkowski. De tulajdonképpen kezdhethetné könyvének bármelyik mondatával, így az utolsóval is: „Aztán

megint éberem hallgatóztunk, mert Czaczkies három puskalövessel válaszol, és közli velünk, hogy elfogadta Leit és Szerucki közös erővel való felkutatására tett javaslatunkat." A mű tehát nem hagyományos regény: mondat és eseményfolyam: bárhol felüthető, olvasása bármelyik bekezdésnél abbahagyható. Breughel „Bethlehemi gyermekgyilkosság” című festményét juttatja eszünkbe, melynek legkisebb részlete is a teljesség rettenetével deresít. A rettenet színeit a mondatokat olykor feltöltő rideg líra adja.

A könyvnek nincsen főhőse, mert valamennyi szereplőnek megvan az esélye, hogy főhős legyen — tulajdonképpen az olvasó avathatja azzá — s a főhősnek tűnő szereplőt egyetlen, mondatot lezáró pont eltünteti. Főlégetett zsidó falvak és lengyel plébániák, emberekre vadászó lovascsendőrök és ukrán Mazepa-legények, megvesztegethető, de könyörtelen hílfzpolicájok és telepes spiclik, legyilkolt gyermekek, bosszúról és dollárról álmódó, a jövőnek életet mentő, erdei szegénylegénnyé lett orvos, tanár, kereskedő és egyszerű emberek sokasága villan föl a történelem halálszínű kaleidoszkópjában, szívet bemérő távcsövében. A mindennapi élet és a mindennapi kenyér mögött elszürkül a történelem, a politika horizontja. Noha meghatározó, mégis, szinte lényegtelené válik a második világháború előtti sorszám. A háború, az élet elleni merénylet a lényeges, az embert lealjasító, megőrző és fölemelő feltételek...

Miért lezáratlan és lezárhatatlan Buczkowski könyve?!

A művet *Fejér Irén* ültette át magyarra. (*Európa Könyvkiadó.*)

JAN HIMILSBACH : FUSIMUNKA

„Himilsbach a varsói művészeti élet jellegzetes, már-már legendás alakja. Az író, aki »civilben« aktív kőfaragómester, több filmben is szerepet vállalt. »Nyáron dolgozom, télen meg otthon ülök és írok — mondja magáról. — Írok, és minden bizonytalannal írni fogok a továbbiakban is, bár őszintén szólna az írásnál többre becsülöm a szakmámat, mert tudom, hogy az, amit kőből faragok, túlél engem is, a könyveimet is, melyeket még megírni szándékozom« — kezdi bemutatató utószavát Pályi András. E néhány sor ugyan az írókat nem minősíti, de érdeklődésünket fölkeltheti.

A novelláskötet rendhagyó önéletrajzként is felfogható (akkor is, ha Parandowski értelmezését figyelmen kívül hagyjuk). Szinte minden darabja a szerző életének egy-egy epizódját izzítja fel, oly hévvel, hogy a különben önállóan is helytálló elbeszélések egymáshoz forradnak. A forradásvonal azonban jól látható marad azáltal is, hogy az írások az idő múlásával eltérő élményszintre ülepednek le.

A kötet egyik kiemelkedő írása a *Művészi festmény*. A vidéken házaló „festőművész” rábeszéli a családfőt — a ház asszonyának távollétében — egy családi tabló elkészítésére. A kissé kaptatos apától az előleget is — félhavi bérét — felveszi. Az utolsó pillanatban befut a mama és kétségbeesetten próbálja megakadályozni a szerződést, de már késő. A festő csak egy alapos berúgásra való összeget ad vissza az apának, aki azt nem is fordítja más célra, ráadásul még a feleségét is elveri. Válóper lesz a vége. Közben megérkezik az esküvői festmény, amelynek alakjait a festő különféle fotókról ollózta össze. A papa és a mama alakját egy temetési fényképről másolta. A pap élethű, a mama helyett annak testvére lett megörökítve. A válófélben levő családfő döbbenetesen nézi a festményt, amelyen a koporsóban fekvő nagymama mosolyog a fölé hajoló „ifjú párra”.

E novella példa a merész és döbbenetes groteszkre, ugyanakkor a keresettségnek, „irodalmiaskodásnak” még csak az alvórügye sem fedezhető fel benne. Érezhető, hogy valamennyi betűjét a valóság forogta ki.

A *mi utcánk* a háború embertelen világát tárja fel. Kisváros, tél, egy elrobogó katonai társzékér, játszó gyerekek, az ismeretlenségből fölbukkanó szánkós kisfiú, aki árva, és a piactéren a szeméttárolóban alszik. A hógolyózó „vagányok” szövetség-

get kötnek vele, hogy megkeressék az ellopott szánkót. Meg is találják, de a kis tulajdonos életével fizet érte, mert a tolvaj szeretője a csendőrnek. A novella száraz, szenttelen mondatokból épül fel. Az első havas képen gomolygó köd lassan, fokozatosan szakadozik fel a halálos lövésig. Tökéletes tabló a háborús világról és felfogásában is újszerű. Senkit sem tudunk gyűlölni. Nem találkozunk egyetlen katonával sem. Egy rendőr, egy csendőr, egy kollaboráns család alkotja az „ellenséget”. Himilbach nem oldja fel a gyűlölet elégtételével az olvasót.

Az író azonban — igaz, többnyire a „társadalom perifériájára szorult ember” pozíciójából — mai életünkről is tud közösségi érvényűen fontosat mondani. A kötet utolsó három elbeszélése ezt színvonalasan tanúsítja.

A kötetet Murányi Beatrix fordítói munkája eredményeként olvashatjuk magyarul. (*Európa Könyvkiadó, Modern Könyvtár.*)

ZBIGNIEW HERBERT : BARBÁR A KERTBEN

Zbigniew Herbert eszményi vándor: idegeiben, szellemében hordja tovább a tájat, emberi emlékeit. Sorait olvasva szinte érezzük, látjuk azt a biokémiai folyamatot, amely a tanultakból, tapasztaltakból, benyomásokból és érzékelésekből építi az *Embert*. Szenvedély és tudás, ízekben, színekben, formákban tobzódó öröm, és együttérző, de tárgyilagosságra törekvő komorság jellemzi a *Barbár a kertben* esszéit. Kik Franciaországot és Itáliát nem a szokványos turistaszemmel kívánják megtekinteni, azoknak jobb útikalauz nem is ajánlható.

Az ember nagysága és fensége már az ősi lascaux-i barlangrajzokban fölizzik, amelyeket Herbert ugyanolyan nagyra értékel, mint „kedvencének”, Piero della Francescának színekben, formákban és felfogásban újat hozó festményeit, vagy az emberi szellemet égbe röpítő katedrálisokat.

Illyés Gyula *Tiszták* című drámájának előtanulmánya lehetne az *Albigensek, inkvizitorok és trubadúrok* című esszé, amely a szellem szabadságának, szabadságvágyának letaglását oly hitelesen eleveníti meg, hogy majdnem az az érzésünk, mintha valamiféle időtlen helikopteren ott suhannánk el a montségur-i vár vagy az eretnekeket elhamvasztó máglyák fölött. De hasonló szuggesztivitás jellemzi a tempomosok rehabilitására írt „védőbeszédét” is. Az ember ezekben az írásokban nem művei, hanem hite és jelleme által marad meg, mégha kínhalál vagy akasztófa is a sorsa. Mert Herbert kultúrájában látja és láttatja az embert, akinek kultúrájához jelleme is hozzátartozik.

A *Barbár a kertben* nemcsak Lengyelországban váltott ki nagy visszhangot. Több nyelvre lefordították. Akinek szellemét hazánkban is meghódítja, meggyőződhet róla, hogy Herbert európai híre és rangja nem valamiféle Kelet-Európára kacsintó divatos kegyből, hanem az alkotószellem tiszteletéből fakad.

Herbert könyve Gimes Romána fordításában jelent meg. (*Európa Könyvkiadó, Modern Könyvtár.*)